

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528) www.economy.nayka.com.ua | № 7, 2019 | 26.07.2019 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.7.4](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.7.4)

УДК 338.1: 338:9:338.48(560)

*В. С. Антоненко,
д. з. н., професор, завідувач кафедри міжнародного туризму,
Київський університет культури
ORCID: 0000-0002-6819-488X
І. М. Григорчак,
к. н. з держ.упр., доцент, доцент кафедри міжнародного туризму,
Київський університет культури
ORCID: 0000-0002-1935-3485
В. О. Хуткий,
аспірант, Київський університет культури
ORCID: 0000-0001-9500-4191*

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ТУРЕЧЧИНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЦЕСІЇ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

*Volodymyr Antonenko
Doctor of Geographics, Professor, Head of the Department of International Tourism,
Kiev University of Culture
Ihor Hrihorchak
PhD of Science in State Administration,
assistant professor of the Department of of International Tourism,
Kiev University of Culture
Volodymyr Khutkyu
postgraduate student, Kyiv University of Culture*

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TURIZM INDUSTRY OF TURKEY IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC RECESSION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Турецька Республіка є однією з найсучасніших туристичних країн світу з важливим геополітичним розташуванням, природні та техногенні ресурси яких сприяють розвитку міжнародного туризму. Успішний розвиток туризму в країні має значний вплив на основні галузі народного господарства, надає значні можливості для зайнятості шляхом створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури рекреаційного та туристичного комплексу країни. На розвитку сфери туризму зосереджені величезні зусилля турецького уряду та бізнесу, наслідком чого є сталий розвиток туризму. Зростання туристичної галузі Туреччини в останні роки перевищує середньосвітовий рівень, частка доходу від туризму у ВВП складає близько 4%, а її прямиий внесок в дефіцит поточного балансу в 2018 році склав 36%.

В статті зазначено, що вперше за десять років економіка Туреччини опинилася в рецесії. Третій квартал 2018 року завершився падінням обсягу економіки країни на 1,6%, в

четвертому кварталі 2018 року ВВП Туреччини скоротився на 3% в річному еквіваленті. Суттєві зміни в доходах від туризму в умовах економічної рецесії чітко прослідковуються з липня 2018 року; в абсолютних показниках доходи від туризму в другому півріччі 2018 року знизилися в середньому на 25% порівняно з цим же періодом 2017 року, а витрати громадян Туреччини на подорожі та туризм скоротилися майже на 20%. В статті доведено, що економічна криза та рецесія вносять свої корективи в розвиток туристичної галузі: девальвація національної валюти та висока інфляція суттєво впливають на зменшення доходів від внутрішнього туризму і деяке збільшення доходів за рахунок іноземних туристів, для яких стає вигідним обмінний курс слабкої турецької ліри.

В статті зазначено, що можливості туристичного ринку Туреччини достатньо високі, щоб пережити економічну рецесію і сприяти сталому розвитку туристичної галузі. Ці можливості забезпечені значним обсягом попиту на туристичні послуги з боку населення країни, населення країн-членів Організації Ісламської Конференції, Росії, ЄС тощо, високим рівнем організації туристичного сектору Туреччини, ніж у багатьох країн лідерів туризму, дуже високим туристичним потенціалом, можливостями ефективного використання іноземних інвестицій в туристичну галузь. Наявність пілотних проєктів в індустрії туризму, дотримання стратегії розвитку туризму та суміжних галузей, сприяння уряду Туреччини розвитку туристичного сектору економіки дає впевненість у сталому розвитку туристичної галузі.

The Republic of Turkey is one of the most advanced tourist countries of the world with a geopolitical location, whose natural and man-made resources contribute to the development of international tourism. Successful development of tourism in the country has a significant impact on the main sectors of the national economy, provides significant opportunities for employment through the creation of new jobs, the development of infrastructure of the recreational and tourist complex of the country. On the development of tourism, the tremendous efforts of the Turkish government and business are concentrated, which results in the sustainable development of tourism. The growth of the tourist industry in Turkey in recent years exceeds the average world level, the share of tourism income in GDP is about 4%, and its direct contribution to the current-account deficit in 2018 was 36%.

The article states that for the first time in ten years Turkey's economy was in recession. The third quarter of 2018 ended with a decline in the country's economy by 1.6%; in the fourth quarter of 2018, Turkey's GDP fell by 3% in annual terms. Significant changes in tourism revenues in the context of the economic recession are clearly followed in July 2018; in absolute terms, tourism revenues in the second half of 2018 declined by an average of 25% compared to the same period in 2017, while the expenses of Turkish citizens in travel and tourism decreased by almost 20%. The article shows that the economic crisis and the recession are making adjustments to the development of the tourism industry: the devaluation of the national currency and high inflation significantly affect the reduction of income from domestic tourism and some increase in income at the expense of foreign tourists, for which the exchange rate of the weak Turkish lira becomes favorable.

The article states that Turkish tourism market opportunities are high enough to survive the economic recession and contribute to the sustainable development of the tourism industry. These opportunities are provided by the considerable volume of demand for tourist services by the population of the country, the population of the member countries of the Organization of the Islamic Conference, Russia, the EU, etc., the high level of organization of tourism sector of Turkey, than in many countries (for example, in the EU), a very high tourist potential, opportunities of effective use of foreign investments in the tourism industry. The presence of pilot projects in the tourism industry, adherence to the strategy of tourism development and related industries, and the promotion of the Turkish Government's development of the tourist sector of the economy gives confidence in the sustainable development of the tourism industry.

Ключові слова: сталий розвиток; туристична індустрія Туреччини; економічна рецесія; виклики та можливості для туризму.

Key words: sustainable tourism; tourism industry in Turkey; economic recession; challenges and opportunities for tourism.

Постановка проблеми. Турецька Республіка є однією з найсучасніших туристичних країн світу з геополітичним розташуванням, природні та техногенні ресурси яких сприяють розвитку міжнародного туризму. Успішний розвиток туризму в країні має значний вплив на основні галузі народного господарства, надає значні можливості для зайнятості шляхом створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури рекреаційного та туристичного комплексу країни. На розвитку сфери туризму зосереджені величезні зусилля турецького уряду та бізнесу, наслідком чого є сталий розвиток туризму, темпи зростання якого є найвищими в світі. Однак економічна криза та рецесія вносять свої корективи в розвиток галузі: девальвація національної валюти та висока інфляція суттєво впливають на зменшення доходів від внутрішнього туризму і деяке збільшення доходів за рахунок іноземних туристів, для яких стає вигідним обмінний курс слабкої турецької ліри. Тому поглиблене вивчення досвіду Туреччини в подоланні економічної рецесії та механізмів підтримки туристичної галузі є, на наш погляд, невід'ємною частиною ефективною розробки національних стратегій та програм розвитку туризму та курортів. Не зважаючи на те, що в Туреччині та Україні в останні роки є схожі проблеми в економічному розвитку, що обумовлені складними геополітичними та внутрішніми проблемами, Україна програє сьогодні конкурентну боротьбу Туреччини на великих регіональних туристичних ринках і значною мірою на національному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри наявність певного масиву досліджень і публікацій, що присвячені різним аспектам сталого розвитку туризму в Туреччині, більшість з них присвячено дослідженню туризму в умовах високих темпів зростання ВВП країни, виробництва і споживання продукції та послуг. Зокрема, питання сталого розвитку туризму Туреччини досліджено Єремією Г. (особливості розвитку туризму) [1], Сергійко В.Ф. (досвід стратегічного розвитку туризму) [2], Юрченко С. та Юрченко О. (реалії та перспективи розвитку туризму) [3], Акал М. (економічна складова міжнародного туризму в турецьку економіку) [4], Дінсером Ф. та ін. (економічний вклад турецького туризму в економіку ісламських країн) [5], Гоймен К. (державне управління туризмом) [6], Картисіоглу С. (методологія сталого розвитку туризму) [7], Каплан М. і Сулік Т. (вплив туризму на економічну ефективність) [8], Тосуна С. та ін. (національний розвиток та регіональні особливості) [10], (проблеми сталого розвитку туризму) [9] та інші. Однак роль глобалізаційних процесів в туризмі, розвиток сфери туризму в умовах циклічності економіки, економічної рецесії, висвітлено в зазначених наукових працях недостатньо. Наявна інформація про сучасні тренди та виклики в туристичній сфері Туреччини потребують узагальнення на основі сучасних методів наукових досліджень, визначення перспективних напрямів розвитку регіонального туристичного ринку в умовах суттєвого зниження темпів зростання економіки або економічної рецесії.

Метою статті є визначення викликів та можливостей сталого розвитку туристичної галузі Туреччини в умовах економічної рецесії.

Вклад основного матеріалу. За даними Всесвітньої туристської організації ООН, в 2018 році Туреччина стала 10-ю за популярністю туристичним напрямком у світі. За даними Міністерства культури і туризму, у 2018 році Туреччину відвідало 39,5 мільйона іноземних туристів та 6,5 млн. громадян турецького походження, що проживають за кордоном, при цьому загальний оборот туристичної галузі за цей рік склав 40 млрд. 266 млн. 153 тис. доларів США. Зростання туристичної галузі Туреччини в останні роки перевищує середньосвітовий рівень, і її прямий внесок в дефіцит поточного балансу в 2018 році склав 36% [13].

Завдяки вигідному розташуванню країни, значному туристичному потенціалу країни, здійсненню великомасштабних проєктів і амбітним цілям з терміном досягнення в 2023 році, туристичний сектор продовжує нарощувати темпи введення нових закладів розміщення. Навіть незважаючи на незначне зростання інвестицій в останні кілька років, можливості для створення нових підприємств достатньо високі. Концепція бутік-готелів, що поєднує характерну місцеву природу, історичну спадщину і культуру регіонів, набуває все більшої популярності серед інвесторів в туристичну нерухомість.

До кінця 2017 року в Туреччині було зареєстровано 12856 готельних підприємств. 9186 з цих підприємств були ліцензовані відповідними муніципалітетами, в той час як інші 3670 ліцензій було видано на ведення туристичної діяльності. Загальна кількість місць в цих готельних підприємствах перевищує 1 482 492. В даний час в стадії реалізації знаходиться 281 проєкт з будівництва закладів розміщення, по завершенні фонд готельних місць в Туреччині, який зараз відчуває дефіцит місць, поповниться 74 130 настільки необхідними новими місцями. З 2001 року кількість готельних мереж і груп в Туреччині зросла вдвічі і сьогодні досягло 165. Загальна кількість готелів в 165 готельних мережах Туреччини становить 824. Варто відзначити, що 82% мережевих і групових готелів належить місцевим власникам, 15% - іноземним власникам, а 3% готелів знаходиться в спільному володінні місцевих і іноземних партнерів [12].

Крім розвинутої туристичної інфраструктури, Туреччина має унікальні історико-культурні та рекреаційні ресурси. В області релігійного туризму Туреччина є однією з небагатьох країн світу, на території

якої розташовані пам'ятки декількох найбільших релігій. Із загальної кількості в 316 об'єктів старовини 167 відносяться до ісламу, 129 - до християнства і 20 - до іудаїзму. Протяжність берегової лінії Туреччини становить 7 200 км; країна займає 2-е місце серед 38 країн за кількістю пляжів, зазначених синім прапором - всього тут 454 таких пляжі. У Туреччині також розташовано 22 яхтових гавані, зазначених синім прапором. 3 точки зору можливостей геотермального туризму Туреччина входить в сімку кращих країн в світі і займає 1-е місце в Європі, маючи в своєму розпорядженні 1 500 термальними джерелами. Загальна кількість готельних місць на різних термальних СПА-курортах досягла 55 140. За даними рейтингового агентства Forbes Travel, місто Стамбул, входить до 10 найбільш відвідуваних туристами міст світ (6-е місце) [12].

Вищою комісією з планування (Держпланом) уряду Туреччини було затверджено Стратегію розвитку туризму в країні до 2023 р. (далі «Стратегія – 2023»), яку було розроблено Міністерством культури та туризму з нагоди 100-ої річниці з дня заснування Турецької Республіки, а також план дій щодо реалізації цієї стратегії. Туреччина має на меті досить амбітні плани масштабної диверсифікації свого туристичного потенціалу та розширення спектру конкурентних на світовому ринку продуктів. У рамках реалізації «Стратегії – 2023» сконцентровано зусилля на розвитку пріоритетних туристичних регіонів, 7 тематичних коридорів, 10 туристичних міст та 5 зон екотуризму. Індикатором успіху Стратегії -2023 повинен стати наступний показник: в 2023 р. 50 млн. туристів витратять в країні 50 млрд. доларів. Головне завдання в сфері інвестицій – дати поштовх туристичним інвестиціям шляхом створення таких інвестиційних схем, які б робили створення нового туристичного продукту економічно обґрунтованим. Турецький уряд пропонує програми стимулювання туристичної галузі, наприклад, знижені ціни на комунальні послуги і знижені податкові ставки засобів розміщення, здійснює ефективну політику усунення будь-яких бюрократичних бар'єрів, які можуть перешкоджати зростанню туристичного сектора. Інвестиційні пільги стосуватимуться не лише готельного сектора, але й туристичних компаній [11].

Про стале зростання туризму в країні свідчать статистичні показники туристичної галузі Туреччини за 2003-2018 роки, що наведено в табл. 1 та 2.

Таблиця 1.

Дохід від іноземного туризму, середні витрати туриста за подорож, частка доходу від туризму у ВВП Туреччини за 2003-2018 рр. [20]

Роки	Дохід від туризму, тис. дол. США	Середні витрати одного туриста, дол. США	Частка доходу від туризму у ВВП (%)
2003	13 854 866	850	4,4
2004	17 076 607	843	4,2
2005	20 322 111	842	4,1
2006	18 593 951	803	3,4
2007	20 942 500	770	3,1
2008	25 415 067	820	3,3
2009	25 064 482	783	3,9
2010	24 930 997	755	3,2
2011	28 115 692	778	3,4
2012	29 007 003	795	3,3
2013	32 308 991	824	3,4
2014	34 305 903	828	3,7
2015	31 464 777	756	3,7
2016	22 107 440	705	2,6
2017	26 283 656	681	3,1
2018	29 512 926	647	3,8

Таблиця 2.

Статистичні показники внутрішнього туризму в Туреччині за 2003-2018 рр. [20]

Роки	Туристичні витрати за рік, тис. дол. США	Кількість громадян	Середні витрати одного туриста, дол. США
2003	2 424 827	3 414 844	710
2004	2 954 459	3 844 494	768
2005	3 394 602	4 124 829	823
2006	3 270 947	4 063 180	805
2007	4 043 283	4 956 069	816
2008	4 266 197	4 892 717	872
2009	5 090 440	5 561 355	915
2010	5 874 520	6 557 233	896
2011	5 531 486	6 281 972	881

2012	4 593 390	5 802 950	792
2013	5 253 565	7 525 869	698
2014	5 470 481	7 982 264	685
2015	5 698 423	8 750 851	651
2016	5 049 793	8 062 065	640
2017	5 137 244	8 886 916	578
2018	4 896 310	8 383 432	584

За підсумками 2018 року Туреччина займає 15 місце серед ТОП-20 найбільших туристичних економік світу. Прямий внесок туризму у ВВП країни (послуги та продукція, що вироблені галузями, які безпосередньо стосуються туристів, включаючи готелі, туристичні агенції, авіалінії та інші послуги пасажирського транспорту, а також діяльність ресторанів і різних засобів розміщення, які надавали безпосередньо послуги туристам) становить 96 млрд. дол. США, що складає 12,1 % ВВП. Туризм вносить 15% вкладу в темпи зростання ВВП Туреччини [13, 14].

У Туреччині величезні економічні можливості для розвитку туристичної галузі: порівняно молоде населення, яке становить 80 млн. чоловік, зростаючий середній клас, зручне розташування між Європою і Азією, чудові природні ресурси, які є основною розвинутою туристичної індустрії. Однак, вперше за десять років економіка Туреччини опинилася в рецесії. Минулого разу країна зіткнулася з рецесією після глобальної кризи 2008 року, але швидко зуміла впоратися з проблемами. ВВП Туреччини в четвертому кварталі 2018 року скоротився на 3% в річному еквіваленті, згідно з даними Інституту статистики Туреччини. З огляду на, що третій квартал завершився падінням обсягу економіки країни на 1,6%, Туреччина офіційно увійшла в зону рецесії - стану, коли економіка скорочується два квартали поспіль. Турецька економіка демонструвала впевнене зростання протягом останніх кількох років, який завершився в середині 2018 року на тлі валютної кризи. Причиною істотного падіння курсу ліри стало загострення відносин Туреччини і США, що вилилося в торгову війну між двома країнами. У підсумку турецька валюта за підсумками 2018 року просіла в ціні по відношенню до долара на 28%, що, в свою чергу, спровокувало зростання цін на імпортовані товари та інфляції. За підсумками минулого року вона досягла 25,2%, що стало найвищим рівнем за останні 15 років [18].

Однак не можна забувати, що Туреччина довгий час залежала від імпортих товарів і грошових коштів, запозичених в іноземній валюті. А це робить падіння ліри особливо болючим процесом. У перші три місяці 2019 року відновився скромне зростання, оскільки економіка виросла на 1,3% в порівнянні з попереднім кварталом. Однак більшість економістів вважають, що це тимчасове явище, обумовлене високими витратами керівництва країни на підвищення добробуту населення напередодні місцевих виборів в кінці березня 2019 року.

На думку провідних економістів, в 2018 році прийшов час розплачуватися за зростання економіки Туреччини, підживлений великими грошовими запозиченнями нинішнього керівництва країни. За останні 2 роки фінансисти не раз звертали увагу на приголомшливі обсяги боргів великих турецьких компаній, які мають ризики бути непогашення. Згідно з офіційними даними, станом на кінець 2018 року середньострокова і довгострокова заборгованість Туреччини в іноземній валюті склала 328 млрд. дол. США, в основному в іноземній валюті. Приблизно дві третини боргових зобов'язань припадає на приватні компанії. З огляду на, що обсяг економічного виробництва Туреччини в минулому році склав 766 млрд. дол. США, ці борги істотні. Експерти Світового банку зазначають, що керівництву країни необхідно визначити темпи зростання ВВП набагато нижче 6% - 7% в рік, яких притримується керівництво країни, поки корпоративний сектор з великими складнощами вийде на шлях платоспроможності [19].

З середини 2018 року по сьогоднішній день Центробанк Туреччини утримує процентну ставку без змін на рівні 24%. З точки зору президента країни Ердогана, саме це стало причиною спаду ВВП в 1 кварталі 2019 року. Високі процентні ставки змушують інвесторів підвищувати винагороду за ризик того, що доводиться залишати вкладення в Туреччині, а не виводити їх в економіку інших країн. Однак високі процентні ставки в свою чергу підвищують вартість запозичень для турецьких підприємств і споживачів. За підсумками 1 кварталу 2019 року ВВП Туреччини показав спад в кварталному численні на 2,6%, що виявилось гіршим за прогнози аналітиків, що чекали спаду тільки на 2,5%. У свою чергу, Центральний банк Туреччини наполягає на продовженні жорсткої грошово-кредитної політики і збереженні високих процентних ставок, так як, з точки зору регулятора, якби процентні ставки не були такими високими, то економіка Туреччини ризикувала б зірватися в гіперінфляцію, близьку до рівня Аргентини, а то і Венесуели, де майже повністю знецінилася національна валюта. З точки зору турецького ЦБ, високий рівень процентних ставок дозволив знизити річну інфляцію з 25% в жовтні 2018 року до 15,7% за підсумками червня 2019 року, тобто більш ніж на 10 процентних пунктів. Можливо, у другому півріччі 2019 року для турецької ліри з'явиться хороший шанс для зростання, особливо, якщо уряд і Центральний банк матимуть консолідовану думку про грошово-кредитну політику в країні. Крім того, дії ЦБ Туреччини також зазнала критики з боку міжнародного співтовариства за його непрозорість в зв'язку з недавньою нестабільністю в резервах банку, що викликало побоювання, що центральний банк використовував свої активи для підтримки курсу ліри перед виборами на початку 2019 року. Так, в кінці березня ЦБ пішов на відчайдушний крок, підвищивши ставку одноденного свопу до 1400%, що викликало обурення світової спільноти та черговий раз підірвало довіру ринків до Туреччини. З початку січня 2019 року ліра подешевшала приблизно на 10%, зафіксувавшись на 2 липня 2019 року на позначці 5,83 за

доллар США. Турецька ліра вийшла на друге місце в світі по знеціненню в цьому році (після болівара Венесуели) [15].

Турецький статистичний інститут (*TurkStat*) опублікував, звіт, в якому зафіксовано, що зростання споживчих цін (індекс CPI) в Туреччині в червні 2019 року сповільнилося до мінімального з липня 2018 року в 15,7% в річному вираженні в порівнянні з 18,7% в травні 2019 року. Інфляція в Туреччині при цьому сповільнюється четвертий місяць поспіль. Продукти харчування та безалкогольні напої подорожчали в червні 2019 року на 19,2% після стрибка на 28,4% в травні. Індекс Core CPI, що не враховує волатильні ціни на продукти та енергоносії, збільшився на 14,9% в річному вираженні після підйому на 15,9% місяцем раніше. Ціни виробників (індекс PPI) в Туреччині зросли в червні 2019 року на 25% [20].

Туреччина за підсумками другого кварталу 2019 році вийшла з економічної рецесії на тлі збільшення кредитування державними банками, при цьому ВВП країни, з урахуванням сезонних коливань, збільшився на 1,3% в порівнянні з попереднім кварталом. Однак економіка Туреччини в першому кварталі скоротилася на 2,6% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року, що обумовлено падінням витрат домогосподарств на споживання, яке традиційно є основним драйвером зростання економіки.

Як підкреслюють експерти, в першому кварталі 2019 року спостерігалось широкомасштабне відновлення активності. Фінансовий сектор, обробна промисловість і сільське господарство повернулися до зростання в кварталному вираженні. Експорт в 1-ому кварталі 2019 року виріс на 9,5%, оскільки ослаблення ліри дозволило турецьким промисловцям залишатися конкурентоспроможними на закордонних ринках. Також перед березневими виборами 2019 року розпочався потік економічних стимулів з боку держави. Державні банки в 1-ому кварталі 2019 року збільшили кредитування на 30% до 1,09 трлн. лір (181 млрд. доларів США), що сприяло зростанню промислового виробництва і роздрібних продажів. Обсяг кредитів, наданих приватними банками, виріс на 5% [16].

Більшість аналітиків дотримується думки про те, що Туреччині вдасться впоратися зі своєю нестабільною позицією в зовнішньому фінансуванні за рахунок внутрішньої кредитної експансії. Проте, згідно з прогнозом Fitch Solutions в найближчі квартали економіка, враховуючи ризики повторного падіння ліри, а також інфляційний тиск і більш високі витрати на зовнішні позики, знову почне сповільнюватися і в 2019 році очікується скорочення економіки на 1,9%. Уряд Туреччини прогнозує зростання ВВП країни на 2,3% в 2019 році. Водночас Goldman Sachs Group Inc. і Morgan Stanley прогнозують скорочення ВВП на 2,5% і 1,8% відповідно [17].

Fitch Solutions, один зі світових лідерів в області надання кредитної аналітики, повідомив, що економіка Туреччини знову перейде в стадію рецесії після періоду позитивного зростання, зафіксованого в перші три місяці 2019 року. Економіка знову намітила тенденцію до скорочення після того, як на міжнародних ринках зросла вартість запозичень для турецьких фірм з великою заборгованістю, що призвело до зниження прибутку підприємств та споживчого попиту. Сплеск зростання кредитування в першому кварталі 2019 року, обумовлений передвиборною компанією, йде на спад. У Центрального банку і уряду країни в даний час недостатньо можливостей для стимулювання економічного зростання через погіршення настроїв на ринку, що, безумовно, вплине на індустрію туризму [17].

У зв'язку з уповільненням економічної активності в країні, зазвичай не збільшуються доходи громадян. У звичайній ситуації, незважаючи на зниження реальних доходів і зростаючу інфляцію, слід очікувати збільшення витрат, навіть якщо люди споживають таку саму кількість товарів і послуг. У найближчому майбутньому така ситуація призводить до скорочення внутрішнього попиту, сильного скорочення громадянами країни своїх витрат, оскільки вони змушені частину приналежних їм обмежених ресурсів спрямувати на збільшення заощаджень. Зазначена тенденція простежується на скороченні витрат на подорожі та розваги громадянами Туреччини в період рецесії.

Вплив економічної рецесії на туристичну сферу прослідковується в статистичних даних про зміни в доходах від туризму та подорожей в Туреччині в 2018-2019 рр., (див. табл. 3) [20].

Таблиця 3.

Зміни в доходах від туризму та подорожей в Туреччині в період економічної рецесії 2018-2019 рр. [20]

Роки	Доходи від туризму, зміни в %											
	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
2018/ 2017	32,0	23,6	23,0	30,9	4,1	24,1	--23,0	--16,4	--28,1	--29,0	--27,1	--28,8
2019/ 2018	--4,7	--2,3	--3,4									

Суттєві зміни в доходах від туризму в умовах економічної рецесії чітко прослідковуються з липня 2018 року; в абсолютних показниках доходи від туризму в другому півріччі 2018 року знизилися в середньому на чверть порівняно з цим же періодом 2017 року.

Про проблеми туристичної галузі в період економічної рецесії свідчать також статистичні дані про внутрішній туризм в країні. Так, загальна кількість поїздок, здійснених турецькими мандрівниками в країні з одноразовим та більшим проживанням, зменшилася на 15,1% порівняно з аналогічним кварталом попереднього року і склала 9 млн. 333 тис. осіб. Хоча за рахунок першого, до кризового півріччя, в цілому за 2018 рік загальна кількість подорожей збільшилася на 1,7% до 78 млн. 523 тис. осіб. порівняно з 76 млн. 796 тис. в 2017

році. Середня кількість ночівлі складала 6,6 ночей, середня вартість одного поїздки - 467 дол. США. Загальна кількість внутрішніх туристів за підсумками 2018 року зменшилася на 4,7% до 633 млн. 721 тис. осіб. У 2018 році середня кількість ночівель одним подорожуючим складала 8,1 ночі, а середня вартість однієї подорожі становила 513 дол. США [20].

Витрати турецьких мандрівників в 4-ому кварталі 2018 року знизилися на 1,7% до 5 млрд. 455 млн. 651 тис. США порівняно з аналогічним кварталом попереднього року. В цілому, в 2018 році сукупні туристичні витрати на подорожі (в Туреччині та витрати за кордоном турецьких громадян) зросли на 14% порівняно з попереднім роком і досягли 40 млрд. 266 млн. 153 тис. дол. США завдяки збільшенню іноземних туристів, подорожі яких стимулювалися високим курсом іноземної валюти по відношенню до турецької ліри.

Витрати турецьких громадян в самостійних подорожах в 2018 році склали 5 млрд. 226 млн. 487 тис. дол. США (95,8% витрат), на організовані туристичні подорожі (пакетні тури) було витрачено 229 млн. 165 тис. дол. США (4,2% витрат). На туристичні витрати в Туреччині в 2018 році 91,3% припадає на самостійні подорожі обсягом 36 млрд. 758 млн. 331 тис. дол. США, а витрати на організовані туристичні подорожі (пакетні тури) склали 3 млрд. 507 млн. 822 тис. дол. США (8,7%) [20].

В 4-ому кварталі 2018 року поїздки з метою відвідання родичів та знайомих склали 69,2% поїздок, 16% склали подорожі з метою розваги, відпочинку та оздоровлення, 6,5% - паломництво. За метою подорожі в 2018 році відвідування родичів та друзів займає перше місце з 64%, поїздки на екскурсії по місцях історико-культурної спадщини та відпочинок на другому місці з 26,8%, на паломництво припадає 4,6% подорожей. В зв'язку з економічними проблемами, подорожуючі по країні турецькі громадяни віддали перевагу ночівлям поза традиційними закладами розміщення. В четвертому кварталі 2018 року в залежності від типу розміщення 50 мільйонів 876 тисяч ночівель подорожуючих припала на «ночівлі дома у друзів, родичів», на другому місці у кількості 16 млн. 597 тис. ночівель припадає на приватні апартаменти, а на долю готелів припадає 4 млн. 150 тис. ночей подорожуючих. За підсумками 2018 року в залежності від типу розміщення 443 млн. 637 тис. ночівель припала на «ночівлі дома у друзів, родичів», 101 млн. 464 тис. ночівель на приватні апартаменти, тоді як на готелі припало 47 млн. 521 тис. ночівель [20].

В цілому, витрати в межах країни жителями Туреччини як для ділових, так і для туристичних поїздок в 2018 році становили 38,6% від загальних витрат в туристичній галузі; витрати на дозвілля в межах країни громадянами Туреччини під час подорожей та іноземними туристами становили в 2018 році 86,4% від загальних витрат в сфері дозвілля; витрати на ділові поїздки в межах країни резидентами та іноземними туристами становили 12,6% від всіх туристичних витрат.

Про вплив рецесії на економічної кризи в країні свідчать наведені в табл. 4 порівняльні данні про динаміку загальних витрат громадян Туреччини на подорожі і туризм в другому півріччі 2017 та 2018 років.

Таблиця 4.
Динаміка загальних витрат громадян Туреччини на подорожі і туризм
в другому півріччі 2017 та 2018 років [20]

Місяць	2017 рік		2018 рік	
	Загальні витрати, тис. дол. США	Середні витрати одного подорожуючого, дол. США	Загальні витрати, тис. дол. США	Середні витрати одного подорожуючого, дол. США
липень	557,5	606	429,0	525
серпень	505,8	604	423,0	524
вересень	497,4	657	357,5	557
жовтень	462,6	609	328,4	518
листопад	417,3	610	302,1	510
грудень	454,4	616	327,1	522

Як видно з таблиці у другому півріччі 2018 року витрати громадян Туреччини на подорожі та туризм скоротилися майже на 20%. Також скоротилися в зв'язку з девальвацією національної валюти середні витрати на подорожі по рідній країні громадян Туреччини, які проживають за кордоном: з 903 дол. США у 2017 році до 801 дол. США у 2018 році [20].

Висновки. Коли ж ми говоримо про рецесію, ми говоримо про економічну активність: виробництво, споживання, попит населення та компаній. Більшість економістів не вважають рецесію негативним явищем, оскільки економічна система хоч і тяжіє до рівноваги, однак ніколи не перебуває в рівновазі. Тому періоді рецесії - це природний стан економіки, коли вона знаходиться нижче за звичайного рівня розвитку. Однак складні геополітичні процеси в регіоні, внутрішні економічні, соціальні і політичні проблеми Туреччини, суттєво впливають на розвиток економіки країни в цілому і відповідно, туристичного сектору. Доведено, що девальвація національної валюти та висока інфляція суттєво вплинули на зменшення доходів від внутрішнього туризму, і одночасно привели до збільшення (хоча і не достатньо високого) доходів за рахунок іноземних туристів, для яких стає вигідним обмінний курс слабкої турецької ліри.

Можливості туристичного ринку Туреччини достатньо високі, щоб пережити економічну рецесію і сприяти сталому розвитку туристичної галузі. Ці можливості забезпечені значним обсягом попиту на туристичні послуги з боку населення країни, населення країн-членів Організація Ісламської Конференції, Росії, ЄС тощо, високим рівнем організації туристичного сектору Туреччини, ніж у багатьох країнах (наприклад, у країнах ЄС), дуже високим туристичним потенціалом, можливостями ефективного використання іноземних інвестицій в туристичну галузь. Туреччина має високий рівень розвитку транспортної мережі, достатньо високий рівень впровадженні високотехнологічних проектів та супутніх технологій, ніж у країн-конкурентів. Наявність пілотних проектів в індустрії туризму, дотримання стратегії розвитку туризму та суміжних галузей, сприяння уряду Туреччини розвитку туристичного сектору економіки дає впевненість у подальшому сталому розвитку туристичної галузі. В країні багато можливостей впровадження перспективних напрямів туризму (наприклад, халяль-туризму, СПА-туризму тощо), можливостей для диверсифікація туристичної продукції та послуг. Останні роки характеризуються стрімким розвитком туристичної інфраструктури, поширенням використання Інтернету населенням Туреччині, і, відповідно, розширення ринку електронних послуг в туризмі.

Туреччина залишається привабливим об'єктом для великих інвестицій як в існуючі, так і нові сектори індустрії туризму, що забезпечує достатньо сталий розвиток туристичної галузі навіть в умовах економічної рецесії другого півріччя 2018 року та першого кварталу 2019 року.

Нажаль, міжнародні економічні експерти не бачать шляхів суттєвого поліпшення економічного становища в країні найближчим часом, особливо на фоні можливих санкцій з боку уряду США у разі розміщення на території Туреччини російських ракет С-400.

Список використаних джерел.

1. Єремія Г. Особливості розвитку туризму в Туреччині/ Єремія Г.//Вісник Львівського університету. Серія географічна.- 2013.- Вип. 43.- Ч. 2.- С. 34–38.
2. Сергійко В.Ф. Туреччина: досвід стратегічного розвитку туризму/ Сергійко В.Ф. // Географія та туризм. -2013.- Вип. 26.- С. 86-97.
3. Юрченко С., Юрченко О. Туреччина як напрям виїзного туризму: сучасні реалії та перспективи розвитку/ Юрченко С., Юрченко О.//Вісник львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2014.- Вип. 34.- С. 178–186.
4. Akal Mustafa (2010), "Economic implications of international tourism on turkish economy. *Tourismos: an international multidisciplinary journal of tourism*", vol.5, no.1, pp. 131-152.
5. Dincer, F. Dincer, M. and Yilmaz, S. (2015), "The Economic Contribution of Turkish Tourism Entrepreneurship on the Development of Tourism Movements In Islamic Countries". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 195. pp. 413 – 422.
6. Goymen, K. (2000), "Tourism and Govemance in Turkey", *Annals of Tourism Research*, vol. 27(4), pp.25-48.
7. Katircioglu, S.T. (2009), "Revisiting The Tourism-Led Growth Hypothesis For Turkey Using The Bound Test And Johansen Approach For Cointegration", *Tourism Management*, vol. 30(1), pp.17-20.
8. Kaplan, M. and Celik, T. (2008), "The Impact of Tourism on Economic Performance: The Case of Turkey". *The International Journal of Applied Economics and Finance*, vol.2, pp.13-18.
9. Tosun, C. (2001), "Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: the Case of Turkey". *Tourism Management*, vol. 22 (3), pp. 34-42.
10. Tosun, C. Timothy, D.J. and Ozturk, Y. (2003), "Tourism growth, national development and regional inequality in Turkey". *Journal Sustain Tourism*, vol.11, pp.133-161.
11. *Tourism Strategi of Turkey-2023 and Activity Plan for Tourism Strategi of Turkey 2007-2013 dated 28/02/2007 and numbered 2007/4, (2007). Ministry of Culture & Tourism, Ankara, Turkey.*
12. *World Travel & Tourism Council (WTTC) (2019), Turkey World Travel & Tourism Council. Travel & Tourism, Economic impact 2018, London, United Kingdom.*
13. "Tourism Highlights, Edition 2018. World Tourism Organization".[Online], available at: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2019.pdf.
14. "World Travel & Tourism Council: Travel & Tourism: Global Economic Impact & Trends 2019". [Online], available at: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact.2019/world2019.pdf>
15. "Экономический кризис в Турции приобрел хроническую форму". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://regnum.ru/news/polit/2515458.html> (8 ноября 2018).
16. "Туреччина впоралася з економічною кризою – ЗМІ". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 31 травня, <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/turciya-spravilas-s-ekonomicheskim-krizisom-smi-1277880.html> (31 травня 2019).

17. “Fitch Solutions: Экономика Турции вернётся к рецессии“. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mk-turkey.ru/economics/2019/06/05/mo-fitch-solutions-ekonomika-turcii-vernyotsya-k-recessii.html>, (05 июня 2019).

18. “Экономика Турции оказалась в рецессии впервые за десять лет“. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.unian.net/economics/finance/10474707-ekonomika-turcii-okazalas-v-recessii-vpervye-za%20-desyat-let.html>, (10 июля 2019).

19. “Для Эрдогана настало время расплачиваться за рост экономики Турции, подпитанный долгами“. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://investfuture.ru/news/id/dlya-erdogana-nastalo-vremya-rasplachivatsya-za-rost-ekonomiki-turcii-podpitannyy-dolgami>, (10 июля 2019).

20. The official site of the Association of Turkish Travel Agencies (2019), “Tourism date. Statistics“, [Online], available at: www.tursab.org.tr/istatistikler, (Accessed 10 July 2019).

References.

1. Jeremiya, G. (2013), “Features of tourism development in Turkey“. *Visnyk of Lviv University. Geographic Series*, vol. 43, part 2, pp. 34-38.

2. Sergiyko, V.F. (2013), “Turkey: the Experience of Strategic Tourism Development“. *Geography and Tourism*, vol. 26, pp. 86-97.

3. Yurchenko, S. and Yurchenko, O. (2014), “Turkey as a destination for outbound tourism: current realities and prospects of development“, *Visnyk of Lviv University. Series of international relations*. vol. 34, pp. 178-186.

4. Akal Mustafa, (2010), “Economic implications of international tourism on turkish economy“. *Tourismos: an international multidisciplinary journal of tourism*, vol.5, no. 1, pp. 131-152.

5. Dincer, F. Dincer, M. and Yilmaz, S. (2015). “The Economic Contribution of Turkish Tourism Entrepreneurship on the Development of Tourism Movements In Islamic Countries“. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 195, pp. 413 – 422.

6. Goymen, K., (2000), “Tourism and Governance in Turkey“, *Annals of Tourism Research*, vol. 27(4), pp.25-48.

7. Katircioglu, S.T. (2009), “Revisiting The Tourism-Led Growth Hypothesis For Turkey Using The Bound Test And Johansen Approach For Cointegration“, *Tourism Management*, vol. 30(1), pp.17-20.

8. Kaplan, M. and Celik, T., (2008). “The Impact of Tourism on Economic Performance: The Case of Turkey“. *The International Journal of Applied Economics and Finance*, vol.2, pp.13-18.

9. Tosun, C., (2001), “Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: the Case of Turkey“. *Tourism Management*, vol. 22 (3), pp.34-42.

10. Tosun, C. Timothy, D.J. and Ozturk, Y., (2003). “Tourism growth, national development and regional inequality in Turkey“. *Journal Sustain Tourism*, vol.11, pp.133-161.

11. Tourism Strategi of Turkey-2023 and Activity Plan for Tourism Strategi of Turkey 2007-2013 dated 28/02/2007 and numbered 2007/4, (2007). Ministry of Culture & Tourism, Ankara, Turkey.

12. World Travel & Tourism Council (WTTC), Turkey World Travel & Tourism Council. Travel & Tourism, Economic impact 2018, London, UK.

13. The official site Tourlib (2019), “UNWTO Tourism Highlights, 2018“, [Online], available at: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2019.pdf, (Accessed 10 July 2019).

14. The official site World Travel & Tourism Council (2019), “Travel & Tourism: Global Economic Impact & Trends 2019“, [Online], available at:

<https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact...2019/world2019.pdf>, (Accessed 10 July 2019).

15. The official site Regnum (2019), “Arif Asalyoglu. Jekonomicheskij krizis v Turcii priobrel hronicheskiju formu“, [Online], available at: <https://regnum.ru/news/polit/2515458.html>, (Accessed 16 June 2019).

16. The official site Ukr.segodnya (2019), “Turechchyna vporalasia z ekonomichnoiu kryzoiu – ZMI“, [Online], available at: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/turciya-spravilas-s-ekonomicheskim-krizisom-smi-1277880.html>, (Accessed 16 June 2019).

17. The official site Mk-turkey (2019), “Fitch Solutions: Jekonomika Turcii vernjotsja k recessii“, [Online], available at: <https://mk-turkey.ru/economics/2019/06/05/mo-fitch-solutions-ekonomika-turcii-vernyotsya-k-recessii.html> (Accessed 16 June 2019).

18. The official site UNIAN (2019), “Jekonomika Turcii okazalas' v recessii vpervye za desjat' let“, [Online], available at: 10.07.2019. <https://www.unian.net/economics/finance/10474707-ekonomika-turcii-okazalas-v-recessii-vpervye-za%20-desyat-let.html>, (Accessed 10 July 2019).

19. The official site Investfuture (2019), “Dlja Jerdogana nastalo vremja rasplachivat'sja za rost jekonomiki Turcii, podpitannyy dolgami“, [Online], available at: <https://investfuture.ru/news/id/dlya-erdogana-nastalo-vremya-rasplachivatsya-za-rost-ekonomiki-turcii-podpitannyy-dolgami> (Accessed 10 July 2019).

20. The official site of the Association of Turkish Travel Agencies (2019), “Tourism date. Statistics“, [Online], available at: www.tursab.org.tr/istatistikler, (Accessed 10 July 2019).

Стаття надійшла до редакції 16.07.2019 р.